

*La filla estrangera:
individualitzant l'experiència migratòria,
generant escletxes crítiques*

Júlia Ojeda Caba
Universitat de Barcelona
jojedacaba@gmail.com

Copyright©2017 Júlia Ojeda Caba. This text may be archived and redistributed both in electronic form and in hard copy, provided that the author and journal are properly cited and no fee is charged.

Resum: La veu narradora de Najat El Hachmi pot ser llegida com l'espai de consciència i de confluència d'un seguit de reflexions que giren entorn l'origen i la pertinença, els costums i la llengua en un món diàsporic com el nostre. Nocions com la consciència de la mestissa de Glòria Anzaldúa o el tercer espai de Homi Bhabha seran claus per bastir teòricament una proposta literària que a més a més hem volgut posar en diàleg amb el film *My Beautiful Laundrette* de Stephen Frears.

Paraules clau: *El Hachmi, identitats híbrides, experiència migratòria*

En un moment com l'actual, quan tota Europa sembla desbordada, literal i simbòlicament, pel seguit d'onades migratòries provinents principalment de països del Mitjà Orient, ens resulta imprescindible fer un intent per deshomogeneïtzar l'experiència migratòria, sovint traumàtica, com diria Robin Cohen, del que suposa abandonar el país d'origen i les diverses conseqüències que se'n deriven, amb la finalitat d'aproximar-nos-hi de la manera més crítica i més empàtica possible. Per tal d'analitzar amb certa profunditat la complexitat d'aquestes qüestions, hem escollit el recull de pensaments, narrats en primera persona, de la protagonista de l'última novel·la de Najat El Hachmi, *La filla estrangera*, guanyadora del Premi BBVA Sant Joan 2015 de literatura catalana. Abans, però, d'endinsar-nos en les pàgines del relat, creiem necessari especificar el format d'aquest breu estudi. Com que bàsicament el que ens interessa és reflexionar entorn algunes nocions teòriques relatives als estudis sobre migracions i diàspores, i per extensió als estudis postcolonials, evitarem estendre'ns en referències biogràfiques de l'autora, per tal de focalitzar-nos directament en el text. A més a més, i amb l'objectiu de complementar l'anàlisi de la novel·la d'El Hachmi, establirem algunes comparatives amb el personatge de Tània, de la pel·lícula de Stephen

Frears, *My Beautiful Laundrette*, que al nostre parer i en aquest sentit, ambdues representacions artístiques poden ser llegides de manera dialògica. Tampoc ens aturarem a explicar l'argument del film, per tant assenyalarem exclusivament aquelles escenes que ens interessin. Finalment intentarem articular alguna mena de proposta que ens permeti observar la complexitat de les identitats aquí citades, a partir de les nocions de la consciència de la mestissa i del tercer espai/identitat, de Glòria Anzaldúa i de Homi Bhabha, respectivament.

La filla estrangera s'inicia amb una temptativa frustrada per part de la protagonista per fugir, amb tren, de Vic, localitat on resideix amb la seva mare d'ençà que arribaren del Marroc, quan ella tenia tan sols vuit anys. Ja d'entrada podem observar com la tensió relacional entre mare i filla esdevé el motor vertebrador de l'obra; aquesta pren forma a partir de la clàssica dicotomia cosmogònica que Said apunta en el seu estudi *Orientalisme*, entre ells/nosaltres, aquí/allà. Tant és així que la Mare sempre apareix com la vetlladora d'aquest *nosaltres-allà* simbòlics, materialitzat amb l'ús de la llengua tamazigh, les costums gastronòmiques (p.ex. l'elaboració del pa), les relacions socials amb la comunitat musulmana, els rituals religiosos, l'ús del vel, etc. I d'altra banda observem com la narradora en primera persona de l'obra podria ocupar aquest espai intermedi, híbrid, que Stuart Hall reclama des del reconeixement de l'heterogeneïtat i la diversitat necessàries per una concepció de la "identitat", que viu amb i a través, tot i les diferències, de la hibridació. En aquest sentit, l'espai ocupat per la Filla, conté identitat(s) que estan en constant producció i reproducció, i que mitjançant la transformació i la diferència es resignifiquen constantment. Tornant al text, un dels principals elements que de manera recurrent apareix com a representant d'aquesta lluita interna entre la protagonista, ja en edat adulta, per trobar el seu espai entre *ells* i a *aquí*, però sense traïr la voluntat i les tradicions de la seva mare, és el conflicte lingüístic: «He pensat: adéu mare, gràcies per tot, però ho he pensant en aquesta llengua i no en la seva. Un pensament que se m'ha fet fals de sobte. Hi ha pensaments que només he tingut o puc recordar haver tingut en la llengua que no és la seva.» (El Hachmi, 2015:17) Després de l'intent truncat per marxar, degut al pes que li suposa la por al desarrelament total, la protagonista ens narra, fent salts temporals en el temps, experiències de la seva adolescència, la majoria en relació amb el seu pas per l'institut, moments de la seva quotidianitat vigatana i el viatge al Marroc, que canvia definitivament la seva vida, en el moment en què, per voluntat de la seva família, la casen amb el seu cosí. A partir d'aquest punt el relat és narrat de manera cronològica: la tornada a Occident amb el seu cosí-marit, la convivència diària entre els tres, inclosa la mare, i finalment el procés d'emmalaltiment i el desenllaç.

La distància que la narradora de *La filla estrangera* ens remarca constantment entre ella i la seva mare no només es veu assenyalada en el conflicte lingüístic ja mencionat, sinó que al llarg de l'obra es veu reforçada amb el rebuig social i cultural de les costums i les imposicions familiars, és a dir, el refús absolut vers l'univers matern. Tot i que la posició inicial de la protagonista es centralitza en complaure els desitjos de la seva mare, fins al punt d'arribar-se a casar en contra de la seva voluntat, a base d'autonegar-se les motivacions pròpies, al llarg del relat observarem com les contradiccions l'acaben devorant, física i metafòricament. De la mateixa manera que Tània, ja des del minut 17.40 de *My Beautiful Laundrette*, ens deixa clar, en una conversa que té lloc a la sala de jocs a casa del seu pare Nasser, entre ella i l'Omar, el seu rebuig per les famílies en

plural, i la seva en particular. En aquesta línia podem entreveure cap a on apunta aquesta desvinculació contra-hereditària i desidentificadora, que en ambdós casos malda per trobar una veu, un espai, propis, on sentir-se còmodes i autònomes.

Al mateix temps, aquesta perseverança a l'hora de contrarestar la distància amb la Mare es veu directament influïda per la relació de la Filla amb la Literatura i l'interès per l'estudi en general, com a contraposició a l'analfabetisme característic de les dones marroquines, en pro del seu deure com a mullers:

«En alguna de les tertúlies que feia a casa amb altres dones on s'explicaven amb detalls de tota mena els mals exemples de les esposes fracassades i de com aquestes havien avergonyit les seves famílies (...), la mare aprofitava per exposar el meu cas i sotmetre'l a judici d'aquelles senyores. Tot el dia amb el nas ficat en llibres, no sé què en traurà de tant llegir, més d'un s'ha tornat boig si llegia massa. I jo li dic, què faràs el dia que el teu marit et demani el dinar? Miraràs com es fa en un llibre? Llavors totes reien, elles que no sabien llegir ni escriure, felices perquè el seu analfabetisme les feia perfectes pel paper que les havien assignat, incapaces de plantejar-se que en podia ser un altre.» (2015:39)

A més a més, l'assumpció d'aquest rol de submissió personal i familiar també està directament lligada amb la religió musulmana i els vestigis més ancestrals, com a mecanismes de pertinença no només a una cultura determinada, sinó a una comunitat i a un territori. En aquest punt tornem a trobar una coincidència directe entre la Filla i Tània: tal i com podem veure en el minut 01.10.34 de *My Beautiful Laundrette*, a casa de Nasser, la seva dona i mare de la Tània, la Bilquis, la qual ha descobert que el seu marit li és infidel, està preparant, amb l'ajuda de la Tània, unes pocions màgiques, amb fulles i coses, per a l'amant, que li provoquen una erupció a la pell i que els mobles de casa seva se li moguin sols. En aquesta mateixa escena, descobrim que la mare de la Tània també és analfabeta i que la seva filla li ha de transcriure les coses, per tal que aquesta pugui enviar una carta a la seva germana perquè vol tornar al Pakistan. Mentre que la narració d'una escena similar en *La filla estrangera* esdevé així:

«Vaig trigar anys a descobrir que la *qandura* no era el vestit sinó alguna cosa que tenia dins i havia de guardar per quan fos el moment. Però la mare ja veia que no li feia cas i per això ella i l'àvia van decidir assegurar la meva virginitat, tancar-me. Ho recordo com un fet curiós i divertit, ple de misteri, un ritual màgic. Van posar al mig del pati el braser, que no és braser sinó *thamjmath*, fondo i de terrissa, i al damunt del carbó que hi cremava van anar tirant coses estranyes que no sabia què eren, sofre, herbes, excrements de coloms, tot plegat feina una pudor intensa que en algun punt resultava agradable. Jo el que havia de fer era molt fàcil, em van treure les calcetes i em van demanar que em posés damunt del braser, amb les cames obertes, i deixés que el fum arribés.» (2015:137)

Així doncs, ambdues són educades en creences i rituals originaris dels països de les seves mares, però que finalment acaben rebutjant, tot i que en el cas de la Tània només ho podem intuir, qualsevol pràctica i/o vincle amb la religió, amb les conseqüències que això implica: «Per això la riquesa de la meva llengua s'ha vist sobtadament empètitida des que he deixat de creure en Déu.» (2015:28)

El moment central de la novel·la, on afloren de manera insuperable les majors contradiccions de la protagonista, és durant el viatge que fan al Marroc, en motiu del casament amb el seu cosí. Ens sembla interessant remarcar aquí el fet que a *My Beautiful Laundrette*, els plans de la família de Tània també siguin casar-la amb el seu cosí, Omar, tot i que finalment no acabi passant. Des del primer moment en que la protagonista de la novel·la ens comença a detallar com ha de ser el dia de seu casament,

podem intuir la destinació tràgica que prendrà tot plegat, malgrat que la creença de la Filla passi per pensar que després de contraure matrimoni podrà alliberar-se del deure maternal, i per tant ser i sentir-se feliçment lliure:

«Un cop casada et deixaran tranquil·la i ja podràs fer el que voldràs. Treballar, estudiar, el que vulguis. Ja no hauràs de demostrar res. (...) Em miro als ulls i m'insisteixo: casa't i seràs lliure. Casa't i la mare serà lliure.

(...) Tant és, avui és el meu dia, encara que aquesta frase no sàpiga com dir-la en la seva llengua perquè si la tradueixo, si dic “és el meu dia”, en l'idioma de la mare vol dir que m'he de morir, que està escrit que m'he de morir.» (2015: 33,47)

Ens sembla interessant insistir en aquesta al·lusió a la mort en relació a la traducció, a una llengua i l'altre, la que no li pertany i la que se li imposa, i com podem entreveure que aquest autoconvenciment l'acabarà fent emmalaltir. Al mateix temps també és adient mencionar la presència de la violència física i verbal constant en el relat, tot i que aquesta pren formes diverses, que van des de la cicatriu simbòlica que li travessa el cos verticalment i la del cap de l'A(lbert), com a marques d'esquarterament i de fragmentació identitàries, fins a les violacions que rep del seu cosí-marit, passant per l'obsessió quasi anorèxica per mantenir el seu cos prim i esvelt, en relació als cossos de les noies del seu institut, motiu pel qual tampoc menja carn; i com, adversativament, per a les marroquines el cànon de bellesa és totalment invers, ja que per elles el greix i les formes grans són indicadors de riquesa i abundància:

«Ella em voldria plena, grassa, amb la cara rodona com la lluna (...). Jo, en canvi, només faig que fixar-me en noies fil·lèriques, com moltes de les que anaven amb mi a l'institut, que porten uns pantalons estrets que els marquen unes natges rodones i petites com de nena. Em fixo en les seves clavícules i em semblen gairebé poètiques. Em dic sovint que si no fos per la genètica potser no hauria de fer tants esforços per ser com elles i sentir-me així integrada. Només em cal aprendre a dominar els meus propis sentits una mica més i podré aconseguir-ho.» (2015:73)

Altres elements absolutament violents que contribueixen a distorsionar l'espai conscient i a forjar la desidentificació desterritorialitzada de la protagonista són els casos de racisme que ella mateixa descriu en les pàgines de la novel·la. Aquests succeeixen com a intents de discriminació positiva que acaben evidenciant una intencionalitat supremacista i classista, com és l'anècdota amb la filla de l'alcalde, o bé per racisme pur i dur, com el que descriu en relació a la recerca frustrada d'un pis de lloguer:

«He anat a veure un pis i ho he fet sola. No puc portar a la mare perquè en veure-la amb mi, amb el mocador, els que lloguen pisos solen canviar d'opinió. Solen canviar d'opinió de totes maneres, però quan hi vaig amb la mare ja queda clar des del primer moment que no tenim cap possibilitat que considerin agafar-nos de llogateres. Al començament m'indignava i m'agafaven ganes de cridar, pels que no l'han patit mai ni se saben, com diuen les marroquines, “a casa seva”. (...) De vegades fins i tot quan em coneixen en persona no dubten que pugui ser candidata a ser-ne llogatera. De vegades no. Això depèn de la persona, hi ha qui té un sentit de l'alteritat més desenvolupat que un altre i sap que sóc marroquina de seguida, però altres em confonen amb algú del sud o morena de mena.» (2015:84)

Tal i com havíem apuntat abans, després del casament, tot pren una dimensió encara més tràgica, on ella mateixa es veu lligada a una tria vital que no la correspon i a un univers social i cultural que la va corcant per dins, del qual no se'n sent, ni vol, formar-ne part, i si en algun moment ha sigut així, només ha estat per situar-se més a prop de la seva mare. Finalment acaba deprimida, amb atacs d'angoixa i receptada amb antidepressius i tranquil·litzants, que tenen efectes secundaris, per un metge que amb prou feines la mira als ulls quan li parla. Un cop més, i de manera irreversible, veiem confrontades

bruscament ambdues realitats, i tanmateix l'últim vot de confiança que ella destina a la seva mare i els seus orígens, és pràcticament involuntari, degut al seu estat físic i mental:

«Havíem decidit fer el viatge perquè el meu mal no l'entén la medicina dels cristians, la medicina cristiana, que en diuen. Després del primer episodi de cridar i caure al mig del menjador i deixar que la saliva em caigués com si fos morta, amb els ulls oberts però sense respondre a res del que em deien, en van venir més.» (2015:190)

Després de la tornada de l'últim viatge al Marroc per motius sanatoris, entenem que la protagonista experimenta de manera irrevocable la revelació final que la porta a trencar, igual que a Tània, definitivament amb tot lligam familiar i cultural, com a pas definitori per al seu alliberament total. Ambdues comparteixen l'escena típica de l'imaginari filmic de "la fugida", ja mencionat al principi, de narrar-se i ser narrada a l'andana de l'estació de tren de Vic, i d'algun suburbi de Londres, respectivament, com a última imatge que podem obtenir-ne d'elles, i com a invitació, tot i que El Hachmi inclou un petit epíleg, a especular entorn les diverses possibilitats, sempre de millora, sobre els seus futurs immediats:

«Te deix, mare, un fill com a penyora. No puc deixar-te la mar, que aquí a la nostra ciutat de la Plana no en tenim, si de cas et podria deixar el fred i la boira que se'ns arrapen als passos els nou mesos d'hivern i la xafogor insuportable dels tres mesos d'infern. Et deixo un fill, que et farà més companyia. Penso això aturada a l'andana de l'estació, (...).» (2015:199)

Davant d'aquest final apoteòsic de *La filla estrangera*, només podem destacar dues coses: l'exercici d'intertextualitat que El Hachmi fa amb l'obra de Carme Riera, *Te deix, amor, la mar com a penyora*, com a símbol majestuós del seu arxiu literari i cultural, malgrat que estigui absolutament occidentalitzat. I del desafiament moral i social que implica el "regal" de comiat que li deixa a la Mare:

«El que no sap és que serà àvia-mare perquè jo ja marxo i li deixo a ella el fill com a penyora. Un fill noi a qui ha volgut posar el nom del Profeta, un fill que jo vaig imaginar-me que naixeria deformat per tots aquests mesos de portar-lo a dins (...). No per la sang propera del meu cosí i la meva, (...). Sinó perquè aquest fill és fruit del meu amor per la mare, un fill incestuós.» (2015:204)

Ens sembla oportú concloure d'una manera més aviat propositiva, que intenti aportar un sentit concret a la reflexió que creiem que se'n deriva de l'estudi aquí esbossat. Tot i la possibilitat de poder pensar en una idea d'hibridat cultural, en termes de Bhabha, frustrada, d'ambdós personatges, tan la Filla com Tània, pel fet que acaben sentint-se més *d'aquí* que *d'allà*, al haver nascut *aquí* o bé per haver immigrat de molt petites, volem posar de manifest la potencialitat intersticial que s'entreveu en ambdós caràcters. Per fer-ho, creiem necessari recolzar-nos en la idea que Glòria Anzaldúa desenvolupa en el seu text, *La consciència de la mestiza / Towards a New Consciousness* i reforçar-la amb la noció teòrica del tercer espai/tercera identitat de Bhabha. Més enllà de que tant el text d'Anzaldúa com les pàgines de *La filla estrangera*, comparteixen la inclusió de paraules i/o frases en més d'un idioma, creiem que els dos personatges ficticials aquí analitzats poden emmotllar-se perfectament a la proposta que llancen aquestes teòriques dels "marges": aquesta idea d'un subjecte des d'on pensar l'opressió, d'aquest nou (tercer) espai de consciència ocupat per identitats compostes, no-normatives, que permetin i vulguin redefinir els llinars frontereres des d'un mestissatge cultural, sexual, de classe, de gènere, etc. més enllà dels paràmetres biològics o racials, i redefeixen els conceptes de manera crítica i conscient, estant en aquest trànsit perpetu, sense rebutjar a

res, superant dualismes i encasellaments, per tal de viure la seva condició de manera productiva i desdramatitzada:

«Because I, a mestiza,
Continually walk out of one culture
and into another,
because I am in all cultures at the same time,
alma entre dos mundos, tres, cuatro,
me zumba la cabeza en lo contradictorio.
Estoy norteada por todas las voces que me hablan
simultáneamente.»

Bibliografia

Anzaldúa, Gloria (1999): “La conciencia de la mestiza”, in *Borderlands / La Frontera. The New Mestiza*. San Francisco, Aunt Lute Books, pàgs. 99-113.

Bhabha, Homi (2004): *The Location of Culture*. London, Routledge.

Cohen, Robin (2008). *Global Diasporas: An Introduction*. London and New York, Routledge.

El Hachmi, Najat (2015): *La filla estrangera*. Barcelona, Edicions 62.

Frears, Stephen (1985): *My Beautiful Laundrette*. UK. Público, Colección cine público II.

Hall, Stuart (1993): “Cultural Identity and Diaspora”. *Colonial Discourse & Postcolonial Theory: A Reader*. Harvester Wheatsheaf, Eds. Williams, Patrick & Laura Chrisman.

Said, Edward W. (2002): *Orientalismo*. Presentación de Juan Goytisolo. Barcelona, Debolsillo.